

نقش ملائکه و شیاطین در شکل‌گیری مفهوم شهر خدا در اندیشه آگوستین^۱

علی مرادی^۲

دانش آموخته کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

مریم سالم^۳

استادیار دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

طراحی شهر خدا نزد آگوستین کاملاً بر محور فرشتگان و اهریمنان صورت گرفته است. به زعم وی خدا به همه فرشتگان، طبیعت خیر عطا کرده است و آنچه که باعث لغزش برخی از آنها می‌شود عبارتست از روی گردانی از محبت خدا و روی آوردن به جایگاه شخصی خود فرشتگان. در واقع، تکبر اولین گام در ایجاد شکاف بین فرشتگان است که آنها را به دو دسته فرشتگان مقدس و فرشتگان شرور (اهریمنان) تقسیم می‌کند و دو شهر را شکل می‌دهد، شهر خدا در مقابل شهر زمینی. این دیدگاه آگوستین باعث طرح مسئله چگونگی انحراف اراده در فرشتگان و شکل‌گیری مفهوم شهر خدا می‌شود. به نظر می‌رسد که آگوستین برای حل این مسئله با تکیه بر آموزه‌های کتاب مقدس به دو مفهوم «تمسک به خدای متعالی» و «تکبر» در ساحت فرشتگان متوسل می‌شود و انحراف اراده را نیز در تقریر نهایی دیدگاه خویش محفوظ می‌دارد. در این مقاله با بررسی آثار آگوستین و تحلیل نظرات او، جایگاه اهریمنان و فرشتگان را در شکل‌گیری مفهوم شهر خدا و شهرزمینی بررسی می‌نماییم.

کلیدواژه‌ها

آگوستین، اهریمن، فرشته، تکبر، شهر خدا.

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۰۶

۲. پست الکترونیک: lymrady878@gmail.com

۳. پست الکترونیک (مسئول مکاتبات): m_salem@sbu.ac.ir

۱. مقدمه

در سراسر الهیات مسیحی هدف نهایی عبارت است از نجات و به سعادت رسیدن انسان‌ها و فرشتگان مقدس از طریق فیض مسیح.^۱ الهام‌گر این طرح تاریخی الهی، کتاب مقدس است.^۲ آگوستین نیز به عنوان یکی از آباء لاتینی کلیسا در طرح و بررسی این مسئله بی‌نیاز از این منبع نبود؛^۳ لذا با رویکردی تاریخ‌شناختی در بستر کتاب مقدس به بررسی این مسئله پرداخت، اما به واقع باید گفت به دلیل مبانی الهیاتی شهر خدا، این طرح، صرفاً نظریه‌ای تاریخی نیست بلکه مفهومی الهیاتی است.^۴ محرک آگوستین در شروع این بررسی اتفاقی است که در سال ۴۱۰ میلادی در شهر رُم می‌افتد و این شهر توسط آلاریک، پادشاه گوت‌ها^۵ به تسخیر در آمده و غارت می‌شود و باعث شکل‌گیری شبهاتی در خصوص مسیحیت می‌شود،^۶ البته آغاز طراحی نظام شهر خدا کمی قبل از حمله گوت‌ها طی نامه‌نگاری‌هایی بین مارسلینوس^۷ و آگوستین آغاز شده بود.^۸ از جمله مهم‌ترین این شبهات می‌توان به این موارد اشاره کرد:

چرا خدای مسیحیت که در قالب مسیح متجسد شد به کمک امپراتوری مسیحی رُم

۱. مک‌گراث، آلیستر، *درسنامه الهیات مسیحی*، ج ۲، ترجمه گروه مترجمان، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۱ش، صص ۶۷۷-۶۸۸.

۲. همو، *درآمدی بر الهیات مسیحی*، ترجمه عیسی دیباج، تهران، کتاب روشن، ۱۳۸۵ش، ص ۲۸۹.

۳. به طور قطع افکار افلاطونی آگوستین نیز در اهمیت دادن به موضوع فرشتگان و اهریمنان در جهان‌شناسی و اخلاق، تأثیرگذار بوده است. اعتقاد به موجودات واسطه و خدایان در اندیشه نوافلاطونیان، ارتباط مستقیمی با مباحث فرشته‌شناسی مسیحی دارد که خود نیازمند پژوهشی دیگر است.

4. Omeara, John, *Charter of Christendom: The Significance of the City of God*, New York: Macmillan company, 1961, p.18; Rist, John, "On the Nature and Worth of Christian Philosophy: Evidence from the City of God", *Augustin's City of God: A Critical Guide*, James Wetzel (ed.), Cambridge University Press, 2012, p.214.

5. Alaric the King of the Visigoths.

گوت‌ها یکی از قبایل ژرمنی شرقی بودند که در سده‌های سوم و چهارم میلادی، امپراتوری روم را به رهبری آلاریک غارت کردند.

۶. مجتهدی، کریم، *فلسفه در قرون وسطی*، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۷ش، ص ۵۴.

۷. Marcellinus: دوست آگوستین و مشوق او در نگارش کتاب شهر خدا بود.

8. Omeara, *Charter of Christendom*, p.18.

نیامد؟

آیا روی آوردن به خدایان یونانی و رومی باعث رستگاری در دو دنیا نمی‌شود؟ مسیحیت چگونه سعادت را برای انسان‌ها ترسیم می‌کند در حالی که در این دنیا از کمک کردن به پیروانش ناتوان است؟^۱

آگوستین در پاسخ به این شبهات با تکیه بر آموزه‌های کتاب مقدس، مخصوصاً رسائل پولس به طرح عظیم شهر خدا^۲ می‌پردازد و از حیث تقدم وجودی ابتدا به شکل‌گیری این دو شهر در ساحت فرشتگان و بعد از آن به ساحت انسانی می‌پردازد و از آنجا که خودش آغازگر چنین این طرح است، فرشته‌شناسی آغازینی را طراحی می‌کند و در قالب شهر خدا ارائه می‌دهد. آگوستین در طراحی شهر خدا و پاسخ‌گویی به سؤالات مذکور به روی گردانی از محبت خدا و تکبر در دو ساحت فرشتگان و انسان‌ها و نحوه انحراف اراده می‌پردازد. این طرح به قدری حائز اهمیت است که حتی پس از آگوستین، دیونوسیوس آریوپاگی^۳ در کتاب *سلسله مراتب آسمانی*^۴ از این طرح استفاده می‌کند و آن را به صورت مفصل اما در قالب جایگاه کارکردی فرشتگان در نظام عالم ارائه می‌دهد. دیونوسیوس نیز برای شناخت خداوند که سلسله آفرینش به او ختم می‌شود و اتحاد با مسیح، ضرورت شناخت مراتب فرشتگان از حیث معرفتی و وجودی را به صورتی عرفانی مطرح می‌کند.^۵ با توجه به نکاتی که طرح شد لازم است جایگاه اهریمن‌شناسی و فرشته‌شناسی در شکل‌گیری مفهوم شهر خدا بررسی شود؛ زیرا به اعتقاد آگوستین، آنچه که باعث امید و زندگی فرد مسیحی می‌شود پیوستن به این شهر است و کتاب مقدس انسان‌ها را به

1. Augustine, *City of God*, I, pp.12-19.

جان امیرا بر این نکته صحنه می‌گذارد که رومیان مشرک با مخاطب قرار دادن مسیحیان به آن‌ها می‌گفتند تا قبل از رسمیت یافتن مسیحیت، خدایانی مانند آپولونیوس و آپولیوس، به مدت ۸۰۰ سال حافظ امپراطوری روم بودند؛ Omeara, *Charter of Christendom*, pp.25- 26.

۲. آگوستین عنوان شهر خدا را از مزامیر اقتباس کرده است: «سخن‌های مجید درباره تو گفته می‌شود، ای شهر خدا» (۳:۸۷)

3. Dionysius the Areopagite

4. Heavenly Hierarchy

5. Areopagite, Dionysius, *The Works*, translated by John Parker, James Parker and Co, public domain, London, 2005, pp.110-115.

شکل‌گیری و عضو شدن در این شهر فرا می‌خواند.^۱ لذا در مقاله حاضر سعی شده است با مراجعه مستقیم به آثار آگوستین، چگونگی شکل‌گیری شهر خدا در پرتو اهریمن‌شناسی و فرشته‌شناسی تبیین گردد. در راستای موضوع این تحقیق؛ سه اثر موجود است^۲ که هیچ کدام به نوع نگاه و موضوع مورد نظر این تحقیق نپرداخته‌اند، بلکه به صورتی کلی به مقوله فرشته‌شناسی پرداخته‌اند؛ گاه به نقل دیدگاه‌های الهی‌دانان مسیحی درباره فرشتگان و کارکرد افعالی آن‌ها در عالم پرداخته‌اند، یا نگاه ادیان الهی به فرشتگان را بررسی نموده‌اند و یا در ضمن مباحث مربوط به عرفان دیونوسیوس و بررسی آثار وی، با مراجعه به کتاب *سلسه مراتب آسمانی*، نگاه وی را در باب فرشتگان و وظایف آن‌ها، توضیح داده‌اند و در هیچ یک شکل‌گیری مفهومی الهیاتی در پیوند با فرشتگان طرح نشده است. لذا خلأ تحقیقی درباره این موضوع مهم احساس می‌شود. به همین جهت مقاله حاضر به نگارش درآمد تا بخشی از ضرورت طرح پاسخ به این مسئله را عهده‌دار شود که با توجه به دیدگاه‌های آگوستین چگونه فرشتگان خیر و اهریمنان (فرشتگان شرور) باعث شکل‌گیری مفهوم الهیاتی مهمی تحت عنوان شهر خدا شده‌اند.

۲. ماهیت شهر خدا و شهرزمینی

لفظ لاتینی *civitas* که به معنی شهر است در عهد باستان به گروهی از مردم اطلاق می‌شد که از قوم و نژادی واحد بودند، در محیطی خاص زندگی می‌کردند و افراد بیرون از محیط زندگی خود را بیگانه و دشمن تلقی می‌کردند.^۳ آگوستین معنای متفاوتی از شهر را اراده می‌کند؛ وی بنا بر کتاب *مقدس و آینده‌ای که برای مسیحیان در آن ترسیم شده است*، معتقد است کلمه شهر به معنای شهر خاصی بر روی زمین نیست، بلکه به معنای کل عالم است که جامعه انسان‌ها و فرشتگان در آن به سر می‌برند و در یکی از آن‌ها ایمان به خدا موج

۱. مزامیر، ۳:۸۷؛ آگوستین، شهر خدا، ص ۱۰۵.

۲. محسنی، زهرا، جایگاه و کارکرد فرشتگان در دیانت مسیحی، تهران، مولی، ۱۳۹۶ش؛ خزعلی، مرضیه، «بررسی ماهیت فرشتگان از دیدگاه ادیان الهی». فصلنامه *اندیشه نوین دینی*، سال چهارم، شماره ۱۲، بهار ۱۳۸۷، صص ۱۰۵-۱۳۶؛ کبیری طامه، معصومه، «عرفان دیونوسیوس: سلب گرای و استعلاء»، دو فصلنامه علمی-پژوهشی *ادیان*، سال پنجم، شماره ۱۰، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، صص ۵۱-۶۸.

۳. مجتهدی، ص ۵۶.

می‌زند و در دیگری روی‌گردانی از خدا موج می‌زند؛ به تعبیر جان ریست: شهر خدا شهر عشق‌ورزی به خداست و شهر زمینی شهر عشق‌ورزی انسان به خویش است.^۱

آگوستین ساکنین شهر خدا را تلفیقی از فرشتگان مقدس و انسان‌های دیندار می‌داند که برخی از این انسان‌ها از دنیا رفته‌اند و برخی زنده‌اند و در رستاخیز برای پیوستن به این شهر مهیا می‌شوند.^۲ از نظر او شهر خدا در رستاخیز به طور کامل ظاهر می‌شود، البته این به معنای عدم فعلی شهر خدا نیست، زیرا بخشی از شهر خدا از انسان‌های دیندار شکل می‌گیرد که فعلاً در این دنیا یعنی شهر زمینی، فانی هستند و در رستاخیز که از دست دشمن نهایی خویش یعنی مرگ رها می‌شوند به شهر خدا می‌پیوندند^۳ و وظیفه‌ی برپایی شهر خدا و نابودی مرگ در این هنگام بر عهده روح القدس است: «و اوست که انسان‌های دیندار و فرشتگان مقدس را در آرامش ابدی متحد خواهد کرد و دشمن آن‌ها یعنی مرگ را نابود خواهد کرد».^۴

آگوستین در تبیین طبیعت هر دو شهر از مفهوم محبت استفاده می‌کند و برای این محبت، بنیادی در شهر آسمانی و بنیادی در شهر زمینی در نظر می‌گیرد که بنیاد محبت در شهر آسمانی عبارتست از امید به خدا و در شهر زمینی عبارتست از محبت به خود و خیرات مادی.^۵ شهر خدا محبت خویش را به خدا ابراز می‌کند، اما شهر زمینی محبت خویش را به خویش ابراز می‌کند و در بزرگداشت جایگاه خویش می‌کوشد^۶ و ساکنین شهر خدایی این گونه خدا را مخاطب قرار می‌دهند: «تو جلال من هستی و فرازنده‌ی سر من».^۷ برای تبیین و تحلیل شکل‌گیری شهر خدا لازم است درباره طبیعت ساکنین شهر آسمانی یعنی فرشتگان مقدس و اهریمنان مباحثی را طرح کنیم.

1. Rist, on the nature and worth of Christian philosophy, p.214.

2. Augustine, City of God, XII, pp.329- 339.

3. Ibid, XV, p.434.

4. Ibid, XII, p.348.

5. Ibid, XII, p.336.

6. Ibid, XIV, p.407.

۷. رساله دوم به قرنتیان، ۱۰:۱۷.

۳. طبیعت اهریمنان و فرشتگان و پیوند آن‌ها در شکل‌گیری دو شهر

۳.۱. معنانشناسی اصطلاحات اهریمن و فرشته

واژه لاتینی *Angelus* به معنی فرشته و *Angel* انگلیسی، هر دو از واژه یونانی *ἄγγελος* گرفته شده‌اند که دارای بار معنایی «پیام‌آور» است و در مرحله اول بر انسان‌ها اطلاق می‌شده و در رتبه بعد بر فرشته‌ها. در عبری نیز *Malakh* معادل فرشته به کار رفته است که به معنی «پیام‌آور» است. نقطه اشتراک همه این واژگان، دلالت آن‌ها بر «ذاتی پیام‌آور» است.^۱ هم‌چنین به نظر می‌رسد تیتان‌ها^۲ که در یونان باستان به عنوان فرزندان خدایان محسوب می‌شدند و خود نیز فرزندان داشتند، به نوعی نقش و جایگاه فرشتگان را در سنت مسیحی دارند که توسط برخی یونانی‌ها و یا یونانی زبان‌های مسیحی شده وارد سنت مسیحی شده است^۳ و نیز می‌توان به فرشتگان نگهبان در سنت مسیحی و اعتقادات یونانی اشاره کرد؛ در یونان باستان اعتقاد داشتند که هر فرد تحت محافظت یک روح قرار دارد که او را از بلا یا حفظ می‌کند،^۴ در سنت مسیحی نیز فرشتگانی جهت محافظت از افراد بشر وجود دارند.^۵

در سنت مسیحی، شیطان یا ابلیس با تمرد از دستورات خدا از درجه فرشته مقدس بودن سقوط کرد و اهریمن یا فرشته سقوط کرده نام گرفت.^۶ این واژه که معادل لاتینی آن عبارت است از *Daimon* از واژه یونانی *δαίμωνιο* ریشه می‌گیرد که ریشه آن *Daemon* می‌باشد و به معنی دانستن است. آگوستین طبق این ریشه‌شناسی معنای اهریمن را این گونه تبیین می‌کند: موجوداتی که «علم بدون محبت به خدا دارند، از این رو چنان متورم و متکبرند که مراسم دینی را که می‌دانند شایسته خدای حقیقی است آرزو می‌دارند».^۷

۱. محسنی، صص ۵-۶.

2. Titans

3. Piras, Andrea, *Encyclopedia of Religion, USA*, second Edition: Macmillan, 2005, p.310.

4. Barely, William, *Barley's Guide to the New Testament*, Westminster, U.S, John Knox press, 2001, p.288.

۵. زیرا که فرشتگان خود را درباره تو دستور خواهد فرمود تا در تمامی راه‌ها تو را حفظ نماید (مزامیر، ۱۱:۹۱).

۶. رساله اول یوحنا، ۸:۳.

7. Augustine, *City of God*, book IX, p.257.

به‌زعم برخی آگوستین این نوع معنا را از افلاطون اقتباس کرده است و اگر این نظریه صحیح باشد معنای اهریمن یعنی موجودی که معرفتی برتر از انسان دارد.^۱

۲.۳. هدف از خلقت فرشتگان

فرشته به معنای موجودی فراطبیعی و آسمانی، وظیفه‌اش بنا بر دیانت مسیحی، حمل پیام خدا و انتقال آن به انسان است. اکنون این سؤال ممکن است به ذهن متبادر شود که در مسیحیت با توجه به حضور و ظهور خدا در تثلیث بین پدر^۲، پسر^۱ و روح القدس^۳، جایگاه

1. Merril f. Unger, *Biblical Demonology*, Illinois, U.S.A, Scripture Press, 1963, p.55.

به جهت اهمیت کاربرد واژه اهریمن در عهد جدید و مترادف‌های آن، با توجه به متن یونانی و ترجمه‌های لاتینی و انگلیسی آن، نمونه‌ای از آیات عهد جدید جهت بررسی معانی لغوی و مطابقت، موارد آن ذکر می‌شود: ۱. واژه *διαβολος* که ترجمه لاتینی آن *Diabolo* و *Diabolus* است و در نسخه انگلیسی عهد جدید به *Devil* ترجمه شده است. این واژه به ابلیس، شیطان و اهریمن ترجمه شده است. برای نمونه: «از من دور شوید ای نفرینیان و درون آتش ابدی روید که بهر ابلیس و فرشتگان او مهیا گشته است» (متی، ۲۵:۴۱)؛ نک.

The Greek New Testament, 2018, Germany, Munster press, 2018, p.37; *Biblia Sacra Juxta Vulgatam Clementinam*, Michael Tveddale (ed.), London, Cbcew Press *Biblia Sacra*, 2006, p.1282; *Holy Bible*, King James Version, www.davince.com/bible, p.16;

عهد جدید بر اساس کتاب مقدس اورشلیم، ترجمه پیروز سیار، تهران، نشرنی، ۱۳۸۷ش، ص ۲۳۶؛ کتاب مقدس (بخش انجیل عیسی مسیح)، لندن، نشر ایلام، ۲۰۰۹م، ص ۷۹.

۲. واژه *ἀσχημα Πνεύματα* که ترجمه لاتینی آن *Spiritum immundorum* است و در نسخه انگلیسی به *Unclean spirits* ترجمه شده است. این واژه به ارواح پلید ترجمه شده است. برای نمونه: «عیسی دوازده شاگرد خویش را نزد خود فراخواند و ایشان را بر ارواح پلید قدرت بخشید، بدان سان که آن‌ها را دفع کنند» (متی، ۱۰:۱)؛

The Greek New Testament, p.13; *Biblia Sacra*, 1263; *Holy Bible*, p.5.

عهد جدید، ص ۱۶۴ و کتاب مقدس، ص ۳۲.

۳. واژه *Κακά Πνεύματα* که ترجمه لاتینی آن *Spiritus maglinos* است و در نسخه انگلیسی به *Spirits Evil* ترجمه شده است. این واژه به ارواح بدکار ترجمه شده است. برای نمونه: «دوازده تن با او بودند و نیز زنانی چند که از ارواح بدکار و بیماری‌ها شفا یافته بودند» (لوقا، ۸:۲)؛

The Greek New Testament, p.84; *Biblia Sacra*, p.1317; *Holy Bible*, p.38;

عهد جدید، ص ۳۶۳ و کتاب مقدس، ص ۱۷۲.

2. Pater

فرشتگان چیست؟ به نظر می‌رسد پاسخ منسجم این سؤال را باید در آموزه‌های پولس از جمله رساله به عبرانیان یافت. محتوای سخنان پولس در این رساله به گونه‌ای است که گویی قصد القای این مطلب را دارد که شأن مسیح برتر از آن است که متصدی انجام امور دنیوی شود و برتر از فرشتگان است^۳ زیرا او وارث همه چیز است،^۴ خلقت بخاطر او صورت گرفته است^۵ و او درخشش مجد خدا است و کائنات را او حفظ می‌کند.^۶ چنان که می‌گوید: «چون تطهیر از گناهان را محقق گرداند، در سمت راست جلال در اعلیٰ علّیین بنشست، و برتر از فرشتگان گشت».^۷

هم‌چنین پولس به مقایسه جایگاه وجودی مسیح با فرشتگان می‌پردازد تا نشان دهد که فرشتگان به خاطر جایگاه پایین‌تری که نسبت به مسیح دارند بار مسئولیت‌هایی را بر دوش می‌کشند و باید مسیح را بپرستند و در خدمت او باشند.^۸ زیرا فرشتگان فرمان‌برداران مسیح هستند و اختیاری از خود ندارند و به عبارتی تحت سیطره او هستند: «زیرا جهان آینده را که از آن سخن می‌گوییم، مطیع فرشتگان نساخت، بدان سبب که همه چیز را مطیع او گرداند».^۹

به طور خلاصه هدف از خلقت فرشتگان در سنت مسیحی را با توجه به مواردی که ذکر شد می‌توان چنین عنوان کرد:

الف. پرستش خدای پدر، پسر و روح القدس.^{۱۰}

ب. نشان دادن برتری جایگاه مسیح در عالم به عنوان پسر خدا.^{۱۱}

1. Filius

2. Spiritum Sanctum

۳. رساله به عبرانیان، ۱: ۴.

۴. همان، ۱: ۳.

۵. همان، ۱: ۴.

۶. همان، ۱: ۵.

۷. همانجا.

۸. همانجا.

۹. همان، ۲: ۵.

۱۰. همانجا.

۱۱. همانجا.

ج. فرمانبری از دستورات مسیح.^۱

د. کمک به انسان‌های نیازمند به نجات.^۲

هم‌چنین آگوستین در شهر خدا به طور ضمنی درباره هدف خلقت فرشتگان سخن می‌گوید، اما از ظاهر عبارات او می‌توان این موارد مهم را استنباط نمود:

الف. آن‌ها خلق شده‌اند زیرا عضویت حد اکثری جمعیت شهر خدا از آن فرشتگان

خواهد بود.^۳

ب. آن‌ها خلق شده‌اند تا حکیمانه و سعادت‌مندانانه زندگی کنند.^۴

ج. کمک به انسان‌ها برای رسیدن به آرامش.^۵

د. آن‌ها واسطه برای انجام معجزات الهی هستند تا باعث بیداری آگاهی انسان‌ها

شوند.^۶

هر آن‌ها واسطه هشدار به انسان‌ها هستند تا در اعمالشان دچار برخی انحرافات شرک

آمیز (از جمله قربانی کردن و تقدیم اوراد و ادعیه برای اهریمنان و فرشتگان) نشوند.^۷

۳.۳. طبیعت اهریمنان و فرشتگان

آگوستین معتقد است از آن‌جا که شکاف بین فرشتگان باعث به وجود آمدن دو شهر خدایی و زمینی شده است،^۸ لذا لازم است که قدری در باب طبیعت فرشتگان بحث شود. آگوستین ذات خدا را خیر محض می‌داند و می‌پذیرد که فرشتگان نیز به خاطر این که معلول و مخلوق خدا هستند، صاحب ذات و طبیعت خیر هستند^۹ و آن‌ها از حیث خلقت قبل از

۱. همان، ۱: ۸.

۲. همان، ۱: ۱۴.

3. Augustine, City of God, XI, p.333.

4. Ibid, XI, p.335.

5. Ibid, XIX, p.586.

6. Ibid, X, p.273.

7. Ibid, X, p.279.

8. Rist, p.214.

۹. آگوستین، اعترافات، ترجمه افسانه نجاتی، تهران، پیام نوروز، ۱۳۸۵ش، ص ۱۸۶.

انسان‌ها و سایر موجودات خلق شده‌اند.^۱ هم‌چنین بنا بر کتاب مقدس، فرشتگان در ابتدا از لحاظ وجودی و کارکردی^۲ همگی خیر و مقدس بودند، اما تمایلاتی که در آن‌ها وجود دارد و بعضاً نیز با یکدیگر در تضاد هستند به اختلاف در اراده‌هایشان باز می‌گردد، امیرا معتقد است که اگر تمایز بین دو شهر و اهالی آن‌ها در اراده است پس آنچه که این اراده‌ها را از یکدیگر متمایز می‌کند عشق است.^۳ آگوستین برای نشان دادن این نکته دو مورد را به عنوان دلیل و شاهد ذکر می‌کند:

الف. به نظر او برخی در کمین هستند که با این تقسیم‌بندی فرشتگان به مقدس و شرور، منشاء و اصلی غیر از خدا برای اهریمنان در نظر بگیرند، اما آگوستین برای حل این مسئله، با پیش کشیدن اصل خلقت معتقد است که همه موجودات، هستی خود را از خدا دریافت می‌کنند، پس هیچ‌کدام جنبه مخالفت با واجب را ندارند، زیرا همگی مخلوقات وی هستند و فقط عدم، نقیض وجود است،^۴ لذا موجودی دیگر مستقل از خدا وجود ندارد که بخواهد بخشی از وجود اهریمنان را تأمین کند.^۵ گنو ویدنگرن^۶ معتقد است که آگوستین در این جا تلویحاً به نقد دیدگاه مانویان و ثنوی‌ها اشاره دارد که برای موجودات دو منشاء قائل هستند؛ چنان‌که در رساله بر علیه فاوستوس^۷ این عقیده را از زبان فاوستوس این گونه نقل می‌کند: «من چنین تعلیم می‌دهم که دو عنصر اصلی وجود دارد، خدا و ماده و ما به ماده تمام بدی‌ها را نسبت می‌دهیم و به خدا همه نیروهای نیک را چنان‌چه شایسته است».^۸ آگوستین معتقد است که «آن‌ها بدن‌بال گنجاندن یک طبیعت شر تغییرناپذیر و ازلی همراه با

1. Augustine, *City of God*, book XI, p.302; Cale, Thomson, *New Catholic Encyclopedia*, Washington, D.C, Catholic University of America, 2003, vol.1, p.42.

۲. پیدایش، ۳۱:۱.

3. Omeara, p.113.

4. E. Mann, William, "Augustine on evil and original sin", *Cambridge Companion to Augustine*, Elenore Stump (ed.), London, Cambridge University Press, 2006, p.144.

5. Augustine, *City of God*, XII, p.327.

۵. Geo Widengren: شرق‌شناس و استاد تاریخ و روان‌شناسی ادیان در دانشگاه اوپسالا سوئد.

۶. *Contra Faustum*: سر اسقف مانوی روم بود که آگوستین رسائلی در رد عقاید او نگاشت.

۸. ویدنگرن، گنو، *مانی و تعلیمات او*، ترجمه نزهت صفایی اصفهانی، تهران نشر مرکز، ۱۳۹۰ش، ص ۶۱.

خدا هستند».^۱

دو نکته را از سخنان آگوستین می‌توان استنباط کرد: ۱. این فرشتگان همه صاحب طبیعت خیر بوده‌اند.^۲ ۲. روی گردانی از محبت به خدا عامل شرارت در برخی از فرشتگان گشت و طبقه‌ای از آن‌ها را با نام اهریمنان به وجود آورد.^۳

البته در این بین نمی‌توان تأثیرات آئین گنوسی را بر فرشته‌شناسی مسیحی نادیده گرفت؛ زیرا خاصیت بنیادین فکر گنوسی، دوگانگی رادیکال در ارتباط بین خدا و دنیا و در نتیجه در ارتباط بین انسان و دنیاست. خداوند مطلقاً متعالی است و ماهیتی بیگانه با جهان دارد، او نه جهان را خلق کرده و نه اداره می‌کند، بلکه نقطه مقابل جهان است. جهان در برابر حوزه الهی که نوری خودبسند و دور از دسترس است، حوزه تاریکی است؛ جهان ساخته دست قدرت‌های فرومایه‌ای است که گرچه با واسطه از خداوند نشئت گرفته‌اند ولی خدای واقعی را نمی‌شناسند و در کیهانی که بر آن حاکمند نمی‌گذارند کسی او را بشناسد.^۴ جهان تحت سیطره آرخون‌ها^۵ یا همان فرشتگان شرور است که همانند زندانی درونی است که درونی‌ترین دخمه آن زمین است که عرصه زندگی انسان است. زیر و بالای آن عرصات آسمانی هم چون دایره‌های تو در تو است که این عرصه‌ها جایگاه آرخون‌ها است به‌ویژه هفت آرخون اصلی.^۶

در این نگاه ثنوی، جهان میدانی برای نبرد بین نیروهای نیک و بد انگاشته می‌شود. مأموریت انسان این است که به بهشتی بازگردد که از آن آمده است اما آرخون‌ها با هم دستی یکدیگر بر دنیا حکومت می‌کنند و هرکدام در عرصه خود نگهبان زندانی کیهانی هستند و نمی‌گذارند ارواح انسان‌ها پس از مرگ از حوزه تحت سیطره‌شان عبور کنند، جهان را پشت سر بگذارند و به خدا برسند زیرا انسان‌ها با تن و روحی که دارند بخشی از

1. Augustine, *On Free Will*, p.102.

۲. آگوستین، ص ۱۸۶.

3. Augustine, *City of God*, XII, pp.326-327; Omeara, *Charter of Christendom*, p.46.

۴. یوناس، هانس، کیش گنوسی، پیام خدائی ناشناخته و صدر مسیحیت، ترجمه ماشالله کوچکی میدی و حمید هاشمی کهندانی، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۸ش، صص ۱۴۷-۱۴۸.

5. Archons

۶. همان، ص ۱۴۸.

جهان هستند و این روح انسان بخشی از جوهر الهی است که از بیرون آمده و به درون این دنیا افتاده است و آرخون‌ها انسان را به این دلیل خلق کرده‌اند که آن جوهر الهی را در این جهان در اسارت نگه دارند.^۱ تنها کسانی می‌توانند از این قلمروها عبور نمایند که خدای صانع^۲ آن‌ها را خلق کرده باشد و نیز اسامی این آرخون‌ها (فرشتگان) را بدانند و به وجهی نیکو آن‌ها را صدا کرده و یا پرستش نمایند^۳ و این یعنی این‌که به گنوسیس^۴ (یا دانش) دست یابند.

به باور برخی مکاتب گنوسی شخص باید از هفت قلمرو عبور نماید که هر یک توسط فرشته‌ای نظارت می‌شود.^۵ همان‌طور که در آئین گنوسی طبقه‌بندی برای فرشتگان وجود دارد، در دیانت مسیحی نیز طبقه‌بندی‌های برای فرشتگان وجود دارد که حاکی از نوعی تأثیرپذیری است، زیرا به احتمال زیاد برخی از مسیحیان اولیه از میان گنوسی‌ها به مسیحیت جذب شده‌اند، به گونه‌ای که فرشتگان را می‌پرستیدند و آن‌ها را واسطه‌هایی قدرتمندتر از مسیح می‌دانستند.^۶ علاوه بر این در مسیحیت کارکردهایی مختلف برای سایر فرشتگان ذکر شده است^۷ که می‌تواند نوعی تأثیرپذیری را نشان دهد، چه این‌که هفت فرشته نگهبان نام برده شده در آئین گنوسی را می‌توان در طبقه‌بندی‌های سه‌گانه که به‌نُه

۱. همان، ص ۱۵۰.

2. Demiurge.

۳. همان.

4. Gnosis.

گنوسیس نزد صاحبان این آیین معنایی فراطبیعی و مؤکداً دینی دارد و متعلق آن امروزه دین نامیده می‌شود نه عقلانیت. این آیین با شاخه‌های چندگانه‌ای که دارد به دنبال ارائه راه رستگاری و نجات انسان از این زندگی پیچیده در تاریکی است و این نجات منوط به بیداری و آزادسازی روح از طریق دانش طریقت یعنی دانش مسیر گذار روح انسان به بیرون از این جهان. به‌زعم گنوسیان خدای متعال با «این جهان» بیگانه است، نفس انسان نیز با این جهان بیگانه است؛ گنوسیان می‌کوشند «انسان درونی» خود را از محدودیت‌های جهان برهانند و به حوزه اصلی نورانی‌اش بازگردانند و شرط لازم آن این است که او خدای آن جهان و خودش را بشناسد یعنی ریشه الهی و موقعیت فعلی‌اش و نیز ماهیت جهانی که این موقعیت را ایجاد کرده است را بشناسد. رک. یوناس، هانس، صص ۱۴۷-۱۵۴.

۵. همان، ص ۱۵۱.

۶. محسنی، زهرا، ص ۱۶.

7. Areopagite, p.121.

فرشته تقسیم می‌شوند به نوعی جای داد. به این صورت که شش فرشته در آئین گنوسی را می‌توان معادل فرشتگان قلمرو دوم و سوم در مسیحیت دانست و فرشته هفتم در آئین گنوسی را معادل فرشتگان در قلمرو اول در نظر گرفت.^۱ در طومارهای بحر المیت نیز که احتمالاً متعلق به فرقه اسنیا^۲ هستند و احتمالاً منبعی برای نگارش اناجیل نیز بوده‌اند،^۳ اشاره‌هایی به نوعی فرشته‌شناسی شده است، به این شکل که خداوند خودش بلیال^۴، فرشته تاریکی را خلق کرده تا رهبر همه نیروهای تاریکی باشد و میکائیل، فرشته نور را آفریده تا

1. Ibid, p.121.

گنوسی‌ان برای نشان دادن حس تحقیر و تنفر خود از سنن گذشته، به‌ویژه یهودیت، از نام‌های خدای واحد متعال برای موجودات فرودست اهریمنی استفاده می‌کنند. گنوسی‌ها به هفت آرخون یا فرشته اصلی معتقدند که عبارتند از: الف. ائو یا ایائو (Iao)، به معنای نورآور یا صاحب نور که یکی از هفت نام برتر خداوند در تورات است. ب. سابائوت (Sabaoth) به معنای گروه انسان‌های محافظ است و شاید بتوان آن را با (حفیظ) که از اسامی خداوند است برابر دانست. ج. ادونای (Adonaios) اسم جمع از ادون به معنای خدا است. دستور زبان عبری چنین اجازه‌ای می‌دهد که با کلمه خدایان به مفهوم خدای خدایان اشاره کنیم. د. الوهیم (Elohim) که به معنای خداست و بر قادر مطلق بودن خداوند اشاره دارد و ۲۵۷۰ مرتبه در عهد عتیق آمده است. ه. ال شدای (El Shaddai) به معنای خدای قدرتمند است که معمولاً به رب قدیر ترجمه می‌شود. و. اله (Elaios) که به معنای خداست. ز. سمائیل (Samael) نام یکی از فرشتگان که در سنت تلمودی از او نام برده شده است که دو صفت بارز او عبارتند از انتقام جویی و نابودگری. این آرخون‌ها با فرشتگان معروف در سنت مسیحی که تعداد آن‌ها در کتاب مقدس ۹ عدد می‌باشد قابل مطابقت هستند. دیونوسیوس این ۹ فرشته را بر اساس قرب به خداوند به سه دسته تقسیم می‌کند به این شکل: الف. طبقه اول شامل: سرافیم، کروبیان و فرشتگان عرش الهی. ب. طبقه دوم: فرشتگان صاحب سیطره، صاحب نفوذ و صاحب قدرت. ج. طبقه سوم: فرشتگان امیر، مقرب و عادی. به نظر می‌رسد که شش آرخون در کیش گنوسی را به‌توان با فرشتگان قلمرو دوم و سوم مطابقت داد، و ائو را به این خاطر که در بین آن شش نام جایگاهی رفیع‌تر را دارد (از این حیث که بردن این نام به جهت قدسی که داشت در زمان هیکل دوم ممنوع بود) با طبقه اول مطابقت داد. رک. یوناس، هانس، صص ۱۴۹-۱۵۰، Areopagite, p.121.

۲. فرقه‌ای یهودی که صاحب آموزه‌های سری درباره فرشتگان بودند و به‌زعم برخی در شکل‌گیری مسیحیت نقش داشتند.

۳. یادین، ایگال، سرگذشت طومارها، ترجمه سعید کریم‌پور، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۰ش، صص ۲۰۶-۲۳۰.

4. Belial

نیروهای نور را برای نبردی آخرالزمانی رهبری کند.^۱ این نکته را می‌توان به وضوح در مکاشفه یوحنا آیه دوازدهم، فرازهای هشتم و نهم دید.

ب. آگوستین از اصل عیب‌پذیری استفاده می‌کند، به این شکل که اگر خیری وجود نداشته باشد، آسیبی هم در کار نخواهد بود؛ زیرا «وجود عیب به آسیبی که می‌زند وابسته است»^۲ و عیب در جایی می‌تواند موجود شود که خیر و خوبی وجود داشته باشد: «...طبیعت‌ها در اصل خوب بوده‌اند، زیرا اگر خوب نمی‌بودند، عیب‌ها به آن‌ها آسیب نمی‌زند».^۳

بدین‌سان آگوستین طبیعت‌شناسی خود را در حوزه وجود این‌گونه تقریر می‌کند که طبیعت‌هایی که عیب به آن‌ها صدمه زده است از حیث عیب داشتن بد محسوب می‌شوند، اما از این حیث که طبیعتند، خیر و خوب هستند.^۴ لذا هر موجودی «حتی اگر در پایین‌ترین و زمینی‌ترین نوع هم باشد، مسلماً خودش خوب است، زیرا یک طبیعت و یک وجود است».^۵

از نظر آگوستین برخی از فرشتگان در پایبندی به خدا و محبتش راسخ هستند و اراده خود را بر اراده خدا مقدم نمی‌دارند و هم‌چون سربازانی وظیفه‌شناس، خود را مطیع اوامر فرمانده خویش می‌دانند؛ اما برخی دیگر از فرشتگان با توجه به آزادی اراده‌ای که دارند جایگاه وجودی خود را در نظر می‌گیرند و بنا را بر تمرد و روی‌گردانی از اراده و محبت خدا می‌گذارند و «آن مقام رفیع ازلیت را با تکبر شدید و آن حقیقت بسیار مسلم را با مکر باطل و آن وحدت محبت آفرین را با شقاق فتنه‌گرا معاوضه کردند».^۶

از نظر آگوستین فرشتگانی که اراده‌شان به سوی خدا سوق نیافت، باعث به وجود آمدن طبقه‌ای از موجودات به نام اهریمنان شدند. این اهریمنان سه ویژگی قابل تأمل دارند: تکبر، فریبکاری، حسادت.

از نظر آگوستین اهریمنان به خاطر رویگردانی از خدا و دور شدن از سعادت حقیقی،

۱. همان، صص ۱۶۷-۱۸۳.

2. Augustine, *City of God*, XII, p.328.

3. Ibid.

4. Ibid; Omeara, p.46.

5. Augustine, *City of God*, XII, p.330.

6. Ibid, p.326.

در پی جلوگیری از رسیدن سایر انسان‌ها به سعادت حقیقی هستند، لذا حسادت در آن‌ها موجب ایجاد فریب در انسان‌ها، حتی در دین‌داران می‌شود. اما وجود این فریب‌ها بی فایده نیز نیست، زیرا باعث می‌شود که انسان‌ها به سوی جایی که امنیت و آرامش کامل در آن است میل و رغبت یابند؛ جایی که فضائل حاکم هستند. از نظر او واژه آرامش^۱ برای امور فانی به کار می‌رود، لذا غایت شهر خدا را حیات ابدی معرفی می‌کند^۲ و برای این نام‌گذاری به سخنی از پولس استناد می‌کند: «اما حال، چون‌که از گناه آزاد شده و غلامان خدا گشته‌اید، ثمر خود را برای قدوسیت می‌آورید که عاقبت آن حیات جاودانی است»^۳.

آگوستین عیب اهریمنان را همان روی گردانی از خدا می‌داند که باعث آسیب به طبیعت آن‌ها شده است و به سعادت رسیدن و یا نرسیدن آن‌ها را هم ناشی از همین نکته می‌داند،^۴ زیرا او سایر موجودات را مخلوق از عدم می‌داند و آنچه که از عدم خلق شده است توانایی ذاتی برای رسیدن به سعادت را ندارد، پس نیازمند موجودی است که این توانایی سیر به سوی سعادت را در او قرار دهد و آن موجود فقط خداست.^۵

از نظر او فرشتگان اگر در محبتی که آفریدگار در آن‌ها نهاده باشد پایبند باشند، اراده‌شان همیشه به جانب خیر است و جایگاه فرشتگان مقدس را به دست می‌آورند. اما اگر از این محبت درونی رویگردان باشند در پرتگاه شرارت سقوط می‌کنند^۶ و در گروه اهریمنان قرار می‌گیرند. خداوند محبت خودش را در تمام فرشتگان به اندازه یکسان به ودیعت نهاده است و این گونه نیست که برخی کمتر از دیگران بهره‌مند باشند، لذا برخی آزادانه از این محبت روی گردان شدند.^۷ به اعتقاد او بنابر کتاب مقدس، اهریمنان سرنوشت یکسانی ندارند، زیرا برخی از آن‌ها به جهنم افکنده شدند و در آن‌جا به زنجیر کشیده شده و تا روز داوری نهایی، نگهداری خواهند شد^۸ و برخی دیگر از آن‌ها آزاد ماندند و به

1. Pax

2. Augustine, *City of God*, XIX, p.581.

۳. رساله به رومیان، ۲۲:۶.

4. Rist, p.214.

5. Augustine, *City of God*, XII, p.326.

6. Ibid, p.333.

7. Ibid.

۸. نامه دوم به پطرس، ۴:۲.

مخالفت و ستیز با فرشتگان نیک می‌پردازند،^۱ اما در نهایت عاقبت شیاطین بنا بر کتاب مقدس این گونه تصویر شده است:

آن‌گاه نبردی در آسمان در گرفت: میکائیل و فرشتگانش با اژدها پیکار کردند. و اژدها با فرشتگان خویش به مقابله برخاست، لیک شکست خوردند و از آسمان رانده شدند. پس اژدهای عظیم فروافکنده شد، همان مار کهن که ابلیس یا شیطان خوانده می‌شود... بر زمین افکنده شد و فرشتگانش نیز با او فروافکنده شدند.^۲

و بعد از داوری شدن^۳ به دریاچه آتش افکنده خواهند شد.^۴ و ایشان در عذاب جاودانی خواهند رفت.^۵

۴. علت سعادت و شقاوت اهریمنان و پیوند آن با مسئله اراده

آگوستین علت سعادت فرشتگان را تمسک به موجود متعالی می‌داند و علت شقاوت شیاطین را ترک خدا و روی آوردن به خودشان می‌داند و ریشه آن را در تکبر می‌داند و بنا به آموزه‌های کتاب مقدس «تکبر آغاز گناه است»^۶ را به عنوان کلید این مسئله مطرح می‌کند.^۷ آگوستین با تقریری عرفانی گامی فراتر می‌نهد و معتقد است که اگر اهریمنان تمایلات خودشان را برای پیروی انتخاب نمی‌کردند و اراده خدا را بر اراده خودشان مقدم نمی‌کردند، به انبساط و سعه وجودی گسترده‌تری می‌رسیدند، اما با انتخاب ضعیف خود به جایگاه وجودی کوچکی بسنده کردند.^۸

همین نکته اخیر درباره جایگاه کارکردی فرشتگان را دیونوسیوس آریوپاگی در سلسله مراتب آسمانی طرح می‌کند. از نظر او فرشتگان بر اساس فعلشان از یکدیگر متمایز

۱. مکاشفه، ۷:۱۲.

۲. مکاشفه، ۱۲: ۸-۹.

۳. اول قرنتیان، ۶: ۳.

۴. متی، ۲۵: ۴۱؛ دوم پطرس، ۲: ۴.

۵. متی، ۲۵: ۴۶.

۶. حکمت یسوع، ۱۰: ۱۳.

7. Augustine, *City of God*, XII, pp.337- 338.

8. Ibid.

می‌شوند و جایگاه آن‌ها را فعلشان رقم می‌زند، لذا آن‌ها را به سه دسته^۱ تقسیم می‌کند:^۲

۱. سرافیم^۳، کروبیان^۴ و فرشتگان عرش الهی^۵؛
۲. فرشتگان صاحب سیطره^۶، فرشتگان صاحب نفوذ^۷ و فرشتگان صاحب قدرت^۸؛
۳. فرشتگان امیر^۹، فرشتگان مقرب^{۱۰} و فرشتگان عادی^{۱۱}؛

آنچه که در تقسیم‌بندی دیونوسیوس حائز اهمیت است، عبارت از حضور اراده در فرشتگان به عنوان فصل ایجادکننده جایگاهشان است و این که فرشتگان شرور یا اهریمنان، جایگاهی در نظام آسمانی ندارند و جزء فرشتگان ساکن در آسمان (ملکوت) به حساب نمی‌آیند؛ بلکه موجوداتی زمینی هستند و ساکن در بین بشر، با این تفاوت که قابل رؤیت نیستند. زیرا آن‌ها اراده خودشان را از محبت و عشق به خدا روی گردان کرده‌اند، لذا مطرود و رانده شده محسوب می‌شوند. دیونوسیوس وارد مباحث اراده نمی‌شود و بنابر نوع تفسیرش نسبت به تقسیمی که برای فرشتگان در نظر می‌گیرد، می‌توان او را پیرو سنت قبل از خود از جمله آگوستین دانست.^{۱۲}

برای این که پیوند این بحث با مقوله اراده معلوم شود، ابتدا به تعریف اراده و ماهیت آن از دیدگاه آگوستین می‌پردازیم. آگوستین در آثارش بیان منسجمی درباره ماهیت اراده ارائه نکرده است اما ویژگی‌های برای آن ارائه می‌دهد که در تبیین ماهیت اراده راه‌گشا هستند:

۱. گروه اول مستقیماً با خدا متحد می‌شوند و نور و علم او را به مراتب پایین‌تر منتقل می‌کنند. گروه دوم آنچه را که از بالا دریافت کرده‌اند به پایین‌تر از خود انتقال می‌دهند و گروه سوم در ارتباط با بشر هستند. (کبیری طامه، ص ۶۳).

۲. خزعلی، ص ۱۷۲.

3. Seraphim
4. Cherubim
5. Thrones
6. Lordships
7. Authorities
8. Powers
9. Principalities
10. Archangels
11. Angels
12. Areopagite, p.121.

الف. از اراده به عنوان فصل ممیز بین انسان و سایر حیوانات یاد می‌کند.^۱
 ب. اراده و خواستن را باهم ملازم می‌داند؛ یعنی اگر فرد چیزی را بخواهد اراده آن از قبل وجود داشته و اگر نخواهد هم به این معناست که اراده آن را نداشته است.^۲ اما آگوستین در کتاب درباره دو روح^۳ اراده^۴ را این گونه تعریف می‌کند: «اراده عبارت از حرکت نفس برای از دست ندادن یا به دست آوردن چیزی است، در صورتی که تحت هیچ اجباری نباشد».^۵ هم‌چنین در کتاب درباره اراده آزاد^۶ نیز تعریفی دیگر ارائه می‌دهد: «اراده عبارتست از آنچه که انسان به وسیله آن یا گناه می‌کند یا به طور صحیح زندگی می‌کند».^۷ به نظر می‌رسد که بنابر این دو تعریف می‌توان گفت اراده امری درونی است که باعث ظهور افعال و جهت دهی به آنها می‌شود.

علاوه بر این مطالب، او اراده بد را این‌گونه تعریف می‌کند: «اراده نادرست عبارتست از محبت بد»^۸ و طبق بررسی‌های که در مباحث قبل گذشت محبت بد یعنی شوق نداشتن به خدا. بدین ترتیب آگوستین برای پاسخ به علت انحراف اراده در ساحت فرشتگان در مرحله اول و در ساحت انسان‌ها در مرتبه دوم لازم می‌داند که مطالبی را به عنوان مقدمه ذکر نماید: اراده خوب، علت برای اراده بد نیست و جست‌وجو برای یافتن علت اراده بد را بی نتیجه می‌داند، زیرا به تسلسل می‌انجامد: «زیرا اراده بدی که معلول اراده بدی باشد، نخستین نیست، بلکه اراده‌ای که معلول اراده دیگر نباشد، نخستین است».^۹

اراده بد، علت فاعلی ندارد. رویگردانی از وجود بالاتر به پست‌تر را امری قصوری می‌داند که علم به مرتبه آن تعلق نمی‌گیرد و به عبارتی علت وجودی ندارد و آن‌جا که اراده بد علت فاعلی نیست و علت قاصری است، پس علت اراده بدی نیز فاعلی نخواهد بود. آگوستین برای حفظ جایگاه تنزیهی خدا، علت قصور اراده را به دو امر باز می‌گرداند:

1. Augustine, *City of God*, V, p.442.
2. Ibid, V, P 141.
3. *On Two Souls*
4. *Voluntas*
5. www.newadvent.org/fathers/1403.htm
6. *On Free Will*
7. Augustine, *On Free Will*, p.103.
8. Augustine, *City of God*, XIV, p.383.
9. Ibid, p.330.

الف. خلق همه موجودات از عدم.^۱

ب. عدم حرکت و فعالیت به سوی خیر برتر.^۲

آگوستین در بحث اراده به عنوان نتیجه بیان می‌کند که اراده بد علت فاعلی ندارد و رویگردانی از محبت خدا را عامل و منشاء برای بد شدن آن می‌داند.^{۳، ۴}

۵. شهر خدا در ساحت انسان‌ها

آگوستین پس از بررسی تاریخی مسئله شهر خدا و شهر زمینی در ساحت فرشتگان به بررسی چگونگی شکل‌گیری شهر خدا و شهر زمینی در ساحت انسانی می‌پردازد و شکل‌گیری شهر زمینی را با بهره‌گیری از کتاب مقدس در قالب حکایت برادرکشی قابیل ذکر می‌کند. از دید او، قابیل آکنده از حب نفس بود و همین باعث طمع و غرور در وی شد و با عملی که مرتکب شد یعنی قتل هابیل، از خدا روی گردان شد. درحالی که هابیل آکنده از عشق به خدا بود.^۵ بعد از رخ دادن این اتفاق، شکل‌گیری دو شهر در ساحت انسانی نیز آغاز شد و هر نوزادی که متولد و غسل تعمید می‌شود به شهر خدا تعلق می‌یابد و اگر نشود به شهر زمینی تعلق می‌یابد.^۶ آگوستین ثمرات شوم رویگردانی اراده را در سه فقره ذکر می‌کند:

الف. انسان به خودش واگذار شد، زیرا پروای خود پسندی کرد و از سعادت دور

شد.^۷

ب. دوری از خدا.^۸

ج. دشمنی با خدا.^۹

البته از این نکته نباید غفلت کرد که آگوستین اولین ثمره شوم رویگردانی اراده از خدا

1. Ibid, p.336.

2. Ibid, p.332.

3. Augustine, *City of God*, XII, p.333.

4. Stump, Elenore, Augustine on free will printed in THE CAMBRIDGE COMPANION TO AUGUSTINE, pp.127- 129.

۵. مجتهدی، ص ۵۶.

6. Augustine, *City of God*, XV, p.406.

7. Ibid, XIV, pp.403-404.

8. Ibid, XIV, pp.390-392.

9. Ibid, XII, p.328.

را در ساحت انسان‌ها، مرگ می‌داند که مربوط به پیروی آدم و حوا از شیطان در بهشت است که باعث شد مرگ در آن‌ها و ذریه‌شان رقم بخورد:^۱ «از این رو ما باید بگوییم که نخستین انسان‌ها در واقع چنان آفریده شده بودند که اگر گناه نمی‌کردند، هیچ نوع مرگی به سراغشان نمی‌آمد.»^۲

او مرگ را به سه نوع تقسیم می‌کند: مرگ جسم، مرگ نفس و مرگ کلی. مرگ جسم زمانی رخ می‌دهد که نفس آن را ترک کند و حالی که به محض دست می‌دهد و جان‌کنندگی که با آن دست و پنجه نرم می‌کند از این نوع مرگ است که به علت وابستگی نفس و جسم به یکدیگر این جدایی بسیار سخت است. به‌زعم آگوستین انسان‌ها هیچ‌گاه از این نوع مرگ رها نمی‌شوند حتی با فیض؛ زیرا این مرگ با جنبه جسمانی به هم آمیخته شده‌اند. لذا هم افراد نیک دچار آن می‌شوند هم افراد شرور.^۳

مرگ نفس هنگامی رخ می‌دهد که خدا آن را رها کند.^۴ به‌زعم آگوستین این نوع مرگ در این آیه از کتاب مقدس مورد اشاره قرار گرفته است: «ای آدم کجا هستی؟»^۵ از نظر او هرگاه عصیانی رخ دهد، خدا انسان را رها می‌کند و این آیه برای استفهام پرسیده نشد، بلکه مراد از آن تنبه دادن به انسان گناهکار بود که به وی یادآوری کند که چگونه با گناه، خود را از خدا دور کرده است: «آدم پیش از این که خدا را ترک کند، خودش با گناه خودش خدا را ترک کرد.»^۶

مرگ کلی زمانی اتفاق می‌افتد که مرگ نفس رخ داده باشد، آن‌گاه با مرگ جسم، آن‌چه که رخ می‌دهد مرگ کلی یا به تعبیر کتاب مقدس مرگ دوم است.^۷ با توجه به این ثمرات شومی که آگوستین برای اراده منحرف انسانی ذکر کرد، شرایطی نیز برای این که انسان‌ها از شهر آسمانی خدا دور نشوند بیان می‌کند، از جمله این که باید در تمام مسیر زندگی از نعمت‌های زمینی فقط برای رسیدن به سعادت در راه خدا

1. Ibid, XIV, pp.394- 395.
2. Augustine, *City of God*, XIII, p.353.
3. Ibid, p.352.
4. Ibid, p.353.

۵. پیدایش، ۹:۳.

6. Ibid, p.361.

۷. مکاشفه، ۱۱:۲ و ۶:۲۰؛ آگوستین، شهر خدا، ص ۵۶۱.

استفاده کنند و نه برای نفس، در غیر این صورت دچار سنگینی تکبر در ناحیه نفس خود می‌شوند و از همراهی با شهر خدا باز می‌مانند.^۱ به عبارتی باید طبق قانون ازلی^۲ زندگی کنند، یعنی علاقه و محبتشان فقط به سوی خدا باشد.^۳

انسان‌ها برای این‌که مسیر سعادت را به سوی شهر خدا حفظ نمایند باید به پیروی بی‌چون و چرای مسیح مبادرت ورزند. مبدا برای رسیدن به سعادت به میانجی‌گری فرشتگان و اهریمنان روی آوردند که دچار گمراهی می‌شوند و فقط مسیح میانجی حقیقی میان خدای پدر و انسان است و فرشتگان دارای این قابلیت نیستند. به بیانی دیگر، مسیح به عنوان کلمه، صورت خدا را حفظ کرد (اشاره به آیه اول انجیل یوحنا) و به عنوان بشر دارای اخلاقی انسانی شد. خدا به صورت انسان متجسد شد تا دسترسی بشر به او آسان شود. بنابراین انسان می‌تواند در سعادت ابدی که خداوند رقم می‌زند سهیم شود.

۶. نتیجه

آگوستین در شکل‌گیری مفهوم شهر خدا و شهر زمینی علاوه بر کتاب مقدس از اندیشه‌های مانویت و تفاسیر گنوسی درباره خلقت نیز تأثیر پذیرفته است که می‌توان آن را در آموزه اراده متجلی دانست، اراده‌ای که گاه جنبه اطاعت از خدا را به خود می‌گیرد و گاه تمرد از اراده خدا و میل به خود. به اعتقاد او در ساحت فرشتگان، محبت به خدا عامل اصلی شکاف در بین آن‌ها و ایجاد دو شهر است. اگر فرشته‌ای محبت درونی خود را به سوی خدا ابراز کند، جزء فرشتگان مقدس و ساکن شهر خدا محسوب می‌شود و اگر این محبت را به جای خدا به سوی خودش ابراز کند، سقوط کرده و اهریمن محسوب می‌شود و ساکن شهر زمینی. لذا انحراف اراده از محبت به خدا در ساحت فرشتگان باعث شکل‌گیری شهر خدا و شهر زمینی گشت و در ساحت انسانی نیز قابیل به عنوان اولین انسانی که بر روی زمین دچار تکبر و طمع شد، برادرش را به قتل رساند و باعث به وجود آمدن انسان‌هایی با ماهیت شهر خدایی و انسان‌هایی با ماهیت شهر زمینی شد. اگر انسان در طول زندگی بر طبق قانون ازلی زندگی بکند یعنی علاقه و محبت انسان به سوی موجود ابدی (خدا) باشد

1. Ibid, XIX, p.589.

2. Eternal Law

3. Augustine, *On Free Will*, p.131.

در این صورت رستگار شده و ساکن شهر خدا می‌شود. اما اگر مانند اهریمنان از خدا رویگردان شود و نفس خود را تعظیم نماید، در رستاخیز همراه با اهریمنان دچار عذاب ابدی خواهد شد. پس آنچه که دو شهر خدا و شهر زمینی را به وجود آورد عبارت از روی‌گردانی اراده فرشتگان و انسان‌ها از محبت و گرایش به خدا، به سوی تمایلات خود بود. شهر خدا مکانی آسمانی است که هم اکنون نیز وجود دارد و فرشتگان مقدس و افراد مؤمنی که از دنیا رفته‌اند در آن ساکن هستند؛ اما این شهر نهایتاً در پایان دنیا و با داوری مسیح به طور کامل شکل اساسی خود را به دست می‌آورد.

منابع

- آگوستین، شهر خدا، ترجمه حسین توفیقی، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۱ ش.
- همو، اعترافات، ترجمه افسانه نجاتی، تهران، پیام نوروز، ۱۳۸۵ ش.
- خزعلی، مرضیه، «بررسی ماهیت فرشتگان از دیدگاه ادیان الهی». فصلنامه علمی-پژوهشی اندیشه نوین دینی، سال چهارم، شماره ۱۲، ۱۳۸۷ ش.
- عهد جدید بر اساس کتاب مقدس اورشلیم، ترجمه پیروز سیار، تهران، نشرنی، ۱۳۸۷ ش.
- عهد عتیق بر اساس کتاب مقدس اورشلیم، ترجمه پیروز سیار، ج ۱، تهران، هرمس، ۱۳۹۳ ش.
- کبیری طامه، معصومه، «عرفان دیونوسیوس: سلب‌گرایی و استعلاء». دو فصلنامه علمی-پژوهشی ادیان، سال پنجم، شماره، پاییز و زمستان ۱۳۹۰ ش.
- کتاب مقدس (بخش انجیل عیسی مسیح)، لندن، نشر ایلام، ۲۰۰۹ م.
- مجتهدی، کریم، فلسفه در قرون وسطی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۷ ش.
- محسنی، زهرا، جایگاه و کارکرد فرشتگان در دیانت مسیحی، تهران، مولی، ۱۳۹۶ ش.
- مک‌گراث، آلیستر، درسنامه الهیات مسیحی، ج ۲، ترجمه گروه مترجمان، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۱ ش.
- همو، درآمدی بر الهیات مسیحی، ترجمه عیسی دیباج، تهران، کتاب روشن، ۱۳۸۵ ش.
- ویدنگرن، گئو، مانی و تعلیمات او، ترجمه زهت صفایی اصفهانی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۹۰ ش.
- یادین، ایگال، سرگذشت طومارها، ترجمه سعید کریم پور، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۰ ش.
- یوناس، هانس، کیش گنوسی، پیام خدانی ناشناخته و صدر مسیحیت، ترجمه ماشالله کوچکی میبیدی و حمید هاشمی کهندانی، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۸ ش.
- Areopagite, Dionysius, *The Works*, translated by John Parker, James Parker and Co, public domain, London, 2005.
- Augustine, *City of God*, Marcus Dods (trans.), edited by Philip Schaff, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, New York, 1890.
- Idem, "of True Religion", *Augustine Earlier Writings*, translated and edited by

- J.H.S.BURLEIGH, United States of America: JOHN KNOX Press, 2006.
- Idem, "On free will", *Augustine Earlier Writings*, translated and edited by J.H.S.BURLEIGH, USA, JOHN KNOX Press, 2006.
  - Idem, *On Two Souls*, www.newadvent.org/fathers/1403.htm
  - Barely, William, *Barley's Guide to the New Testament*, Westminster, US, John Knox Press, 2001.
  - *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam*, edited by Michaele, Tvveedale and London, Cbcew Press, 2006.
  - Cale, Thomson, *New Catholic Encyclopedia*, Washington, D.C: Catholic University of America, 2003.
  - E. Mann, William, "Augustine on Evil and Original Sin", *Cambridge Companion to Augustine*, Eleonore Stump (ed.), London, Cambridge University Press, 2006.
  - *Holy Bible*, King James Version, www.davince.com/bible.
  - Merril f. Unger, *Biblical Demonology*, Illinois, U.S.A, scripture press, 1963.
  - Omeara, John, *Charter of Christendom: The Significance of The City of God*, New York, Macmillan Company, 1961.
  - Piras, Andrea, *Encyclopedia of Religion*, USA, Second Edition: Macmillan, 2005.
  - Rist, John, "on the Nature and Worth of Christian Philosophy: Evidence from the City of God", *AUGUSTINE'S City of God: A Critical Guide*, Cambridge University Press, 2012.
  - Stump, Elenore, "Augustine on free will", *Cambridge Companion to Augustine*, Eleonore Stump(ed.), London, Cambridge University Press, 2006.
  - *The Greek New Testament*, Germany, Munster press, 2018.